

PAPER DETAILS

TITLE: Ehl-i Sünnet'in Siyâsî Temâyülü Olarak Osmâniyye ve Osmânîler

AUTHORS: Mücahid Dünder

PAGES: 91-119

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179949>

Ehl-i Sünnet'in Siyâsî Temâyülü Olarak Osmâniyye ve Osmânîler -Othmâniyya and Othmanîs as the Political Tendency of Ahl al-Sunna-

Yrd. Doç. Dr. Muhammed Mücahid DÜNDAR
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslâm Bilimleri-İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Abstract *The diversification after Caliph Othmân's murder during his caliphate has crucial importance for being the prelude of first political manifestation of Ahl al-Sunna which will be called later as the mass crowd (sawād al-a'zam) of Islamic society. In this study, what has been examined is the transformation of early Othmâniyya which means "to believe that Othmân was murdered outrageously and this must be avenged" to latter Othmâniyya which means "to believe that the caliphate of Abū Bakr, Omar, Othman and Alī are valid and legitimate". This study, in which Othmânîs in primary cities of Islamic world and their thoughts attempted to be projected, concludes with the statement of Othmâniyya that Jāhiz systematised. Hence the conception of Othmâniyya did not have the features to become an independent sect, it melted into Ahl al-Sunna and totally disappeared in the fourth century of Hegira.*

Key words: *Imāma; Othmâniyya; Ahl al-Sunna; Shī'a; Jāhiz.*

Giriş

Hiz. Osmân'ın hilâfet makamında şehid edilişi İslâm tarihinde derin izler bırakan olayların belki de ilkidir. İslâm tarihinde, hakkında ihtilâfın devam ettiği bir konu olarak nitelenen halife Osmân'ın katlini bir zümre (Havâric ve Şîa) yerinde görürken¹, diğer bir topluluk halifenin zulmen öldürüldüğü görüşünü benimsemiştir.² Tarihçiler Hiz. Osmân'ın katline giden süreçte daha önceden Yahudi iken Müslüman olan ve insanları Osmân'ın katli, sonrasında da Cemel ve Sıffîn vakalarında kışkırtan Abdullah b. Sebe faktöründen söz ederler.³ İslâm tarihi ve makâlat-fırak müellifleri Osmân'ın katlindeki payının yanında Hiz. Ali hakkındaki aşırı fikirlerin de ilk defa İbnü's-Sevdâ adıyla anılan İbn Sebe tarafından

¹ Bu yöndeki Hâricî ve Şîî anlatımlara örnek olarak bk. Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Muhammed Hasan), Trablus 2009, I, 118 vd.; Sâlim b. Zekvân, *Sîretü Sâlim b. Zekvân* (nşr. Patricia Crone - Fritz Zimmermann), Oxford 2001, s. 88-90; İbn Şâzân, *el-İzâh*, s. 54-55, 124-125; Abdülhüseyin Müsevî, *en-Nass ve'l-ictihâd*, s. 403-404.

² Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih* (nşr. Clement Huart), Paris 1916, V, 123-124.

³ Seyf b. Ömer, *Kitâbü'r-Ridde ve'l-fütûh* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leyden 1995, s. 122.

dillendirildiğini de naklederler.⁴ Biz bu makalemizde Hz. Osmân'ın şehid edilişinden sonraki süreci ele alacağımızdan bu konuya ayrıca girmeyeceğiz.

Hz. Osmân'ı hilâfete tâyin edecek şûrâda Hz. Ali ve Hz. Osmân'ın Ümeyyeoğulları ve Hâşimoğulları arasındaki kadîm rekâbetin sonucu olarak karşı karşıya gelmeleri⁵ bir tarafa bırakılırsa Hz. Ali ve Hz. Osmân arasında sonu husûmete varacak bir sorun olmadığı görülür. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Osmân'ın kanını Hz. Ali'den dâvâ etmesi de⁶ bu bağlamda Hz. Osmân'ın şehîd edilmesi meselesini Muâviye'nin siyâsî bir düzleme çekmeye çalışması şeklinde anlaşılabilir. Neticede Osmâniyye/Osmânîlik kavramı Hz. Osmân'ın isminden mülhem olduğu için, menşei Hz. Osmân'ın katliyle başlayan süreçte aranmalıdır. Bu süreç içerisinde Hz. Ali ve Şîatü Ali muhâlifî, Osmân yanlısı fırkalaşmalar oluşmuştur.

Osmânîliğin Başlangıcı ve İlk Osmânîler

Hz. Osmân'ın şehîd edilmesi üzerine şâir sahâbî Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680 [?]) Medine Mescidi'nde inşâd ettiği Osmân mersiyesi, erken dönem Osmânîliğinin içeriği konusunda fikir vericidir. Kaynaklarda Osmân'ın intikâmından bahseden ilk isimlerin de Hassân b. Sâbit ve onunla birlikte mersiyeler söyleyen Ka'b b. Mâlik olduğu anlaşılmaktadır.

Saçı sücûdda ağarmış pîri kurbân ettiler;
Müsebbihdir, Kur'ân okur; bitmez gece kıyâmı.
Ziyâde yakındır; diyârda duyarlar kelâmı;
Allâhu Ekber! İntikâm! Osmân'ın intikâmı!⁷

⁴ Taberî, *Târîh*, IV, 283-286, 340-396 (ayrıca Cemel yılı rivâyetleri), İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut 2002, III, 93-94, 121-128, 131-135, 200; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1997, X, 450-451, 470; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk* (nşr. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-'Amrevî), Beyrut 1995, XXIX, 3-10; Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1987, s. 438; İbn Ebû Bekir el-Endelüsî, *et-Temhîd ve'l-beyân fî makteli's-şehîd Osmân b. 'Affân* (nşr. Kerem Hilmî Ferhât Ahmed), Kahire 2002, s. 110 (neşredenin mukaddimesi), 187-195, 202-204, 211-212, 230-233, 370-371, 435-436; Kummî, *Makâlât*, s. 19-21; Nevbahtî, *Fırak*, 19-20 vd.; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (nşr. Abdülazîz Muhammed Vekîl), Kahire 1968, s. 173-174; Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme* (Josef van Ess), s. 22-23.

⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. S. D. F. Goitein), Kudüs 1936, V, 19 vd.; Taberî, *Târîh*, IV, 232-234.

⁶ Taberî, *Târîh*, V, 67 vd.

⁷ Hassân b. Sâbit, *Dîvân* (nşr. Velîd Arafât), Beyrut 1974, I, 96; Hassân b. Sâbit, *Dîvân* (nşr. Seyyid Hanefî Haseneyn), Kahire 1973, s. 216 (söz konusu dîvanların neşirleri bazı

Gerek Hassân'dan gerek Ka'b b. Mâlik'ten nakledilen mersiyelere bakıldığı zaman ilk Osmânîliğin, Hz. Osmân'ın meşrû halife olduğu, zulm ile katledildiği ve intikâmının alınması, kâtillerinin lânetlenmesi gerektiği düşüncesinde olmak şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Buradaki Osmânîlik henüz "Ali'yi desteklememek, onun meşruiyetini tanımamak ve Ali karşıtı bir tavır takınmak" anlamlarını barındırmaktan uzaktır. Şiirin bazı farklı rivâyetlerindeki Ali ve Osmân'ın arasındaki bir mücadele sonunda Osmân'ın katledildiği ve onun ölümüne Ali'nin sebep olduğu yönündeki dizeler şiire sonradan Şamlılar tarafından ilave edilmiş satırlardır.⁸

Tarih kitaplarında Hz. Ali'ye bîat etmeyen sahâbiler önemsiz sayıda küçük bir topluluk şeklinde Osmânî olarak nakledilir. **Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Mesleme b. Muhalled, Ebû Saîd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit, Râfi' b. Hudeyc, Fedâle b. 'Ubeyd ve Ka'b b. 'Ucra**, Hz. Ali'ye bîat etmeyen **Osmânîler**di. Ayrıca Ali'ye bîat etmeyenlerin arasında Medîne'den Şam'a kaçanlar oldu. **Kudâme b. Maz'ûn, Abdullah b. Selâm ve Muğîre b. Şu'be, Suheyb b. Sinân, Seleme b. Selâme b. Vaks ve Üsâme b. Zeyd** de bu isimlerden olup, bunlardan kiminin Hz. Osmân ile âmir-memur ilişkisi vardır; kimi de muhâsara esnasında onun yanında yer almışlardır.⁹ Tarihçi Mes'ûdî de bu isimlere ilâveten **Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Ehbân/Vehbân b. Sayfî, Yezîd (Zeyd [?]) b. Sâbit ve Mesleme b. Hâlid** (Muhalled [?])'i zikreder ve bunlardan Ka'b b. Mâlik, Hassân b. Sâbit ve Nu'mân b. Beşîr'in Ali'ye olan bîatlerini bozan kişiler olduklarını belirtir.¹⁰

Hz. Osmân'ın katlini izleyen süreçte gerçekleşen Cemel Vak'ası'nın Hz. Ali karşısındaki tarafından **Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm** da zaman zaman eserlerde Osmânî olarak anılan isimlerdendir.¹¹

Osmân'ın karısı Nâile'nin yazdığı Hz. Osmân'ın katledilişini anlatan mektubu ve halifenin kanlı gömleğini Şam'a götüren **Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî** (ö. 64/684)¹², Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yakın dostlarından olup Mekke, Medine ve Yemen'de Hz. Ali'ye bîat edenleri teftiş edip soruşturan **Büsr b. Ebû Ertât** (ö.

farklılıklar arz etmektedir); Taberî, *Târîh*, IV, 425; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 189; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire 1948, II, 356.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 189.

⁹ Taberî, *Târîh*, IV, 429-430; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 191-192.

¹⁰ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire 1964, II, 361-362.

¹¹ Taberî, *Târîh*, IV, 430 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, III, 192.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 363-366; VIII, 176.

86/705 [?])¹³, Ali'ye bîat etmeyen ve kaynaklarda Şiatü Osmân b. Affân olarak anılan Mısır Osmânîlerini Hıribtâ şehrinde örgütleyen **Mesleme b. Muhalled** (ö. 62/682)¹⁴ ve Mısır'da Osmân'ın kâtilleri arasında yer alan, Hz. Ali'nin Mısır vâlisi Muhammed b. Ebû Bekir'i öldüren **Muâviye b. Hudeyc el-Osmânî** (ö. 52/672)¹⁵ sahâbe kuşağından Osmânîlikle nitelenen isimlerdir. Bu dönemden Osmânî olarak nitelenen isimlere bakıldığında bu isimlerin Hz. Osmân'a muhasara esnâsında yardım edenler, halifenin zulmen katledildiğini düşünenler ve katillerini lânetleyip onun intikâmının alınması gerektiğini ifade edenler, Hz. Ali'ye bîat etmeyenler ya da Hz. Ali'ye olan bîatını geri çeken kişiler oldukları göze çarpmaktadır. Fakat Osmânîliğin ilk döneminde Hz. Ali'nin meşrû halife olmadığı gibi bir argümanın – en azından- gündeme getirilmediği görülmektedir.¹⁶

Şam'da Osmânîyye

Hz. Osmân'ın karısı Nâile, maktûl halife Osmân'ın kanlı gömleğini ve kopmuş parmaklarını olup bitenleri etkileyici şekilde anlatan bir mektupla sahâbî Nu'mân b. Beşîr vasıtasıyla Şam'daki Muâviye'ye göndererek ondan yardım istemişti.¹⁷ Tarih kaynaklarında Şamlılar'ın Şam Mescidine astıkları Hz. Osmân'ın kanlı gömleği altında bir sene ağlaştıkları ve yas tuttıkları, olup bitenlerden Hz. Ali'yi sorumlu tuttıkları nakledilir.¹⁸ Hattâ bu olayların seyri dâhilinde Muâviye b. Ebû Süfyân ile Amr b. Âs'ın, Hz. Osmân'ın kanını dâvâ hususunda Beytü'l-Makdis'de ahitleştikleri rivâyet edilmektedir.¹⁹ Şam, Muâviye'nin etkin politikası sonucunda Osmânîliğin "Ali karşıtlığı ve Osmân'ın katlinin sorumlusunun Ali olduğuna kâil olma" şeklinde tezâhür ettiği bir merkez haline geldi. Nitekim Sıffîn Savaşı esnâsında -Leyletü'l-Herîr gününde- Şam cenâhından bir gencin dilinden dökülecek savaş nârâları Şamlılar nezdinde Osmânîliğin Ali karşıtlığını da içerdiğini göstermektedir:

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 412-413.

¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 563.

¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî), Beyrut 1973, II, 538; İbn Sa'd, *a.g.e.*, IX, 508; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 403; Taberî, *Târih*, V, 104-105; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kâhire ts., Vizâratü's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-kavmî, I, 110, ayrıca I, 105-109;

¹⁶ Krş. için bk. W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fırlah), İstanbul 2001, s. 90.

¹⁷ Taberî, *Târih*, IV, 562 vd.; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), yy. ts., Mektebetü't-ticâreti'l-kübrâ, II, 362 vd.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1986, XVI, 351.

¹⁸ Seyf, *Fütûh*, s. 211; Taberî, *Târih*, IV, 562-563;

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 75.

Benim ben, evlâdı, şol “erbâb-ı mülûk Gassân”ın!
 Dîn eyledim özüme, bugün, **dînini Osmân’ın**.
 Haber etti **kurrâmız**, hikâyetle mâcerâyı:
 Şüphe yok **Ali** aldı; cânını **İbn-i Affân**’ın.²⁰

Sahâbî **Büsr b. Ebû Ertât (ö. 86/705 [?])**²¹, Hz. Osmân’ın karısı Nâile’nin, Osmân’ın katledilişini anlatan mektubunu ve Hz. Osmân’ın kanlı gömleğini Şam’daki Muâviye’ye götüren **ve onun bir dönem Kûfe valiliğini yapan sahâbî Ebû Abdullah Nu’mân b. Beşîr el-Ensârî (ö. 64 h.)**²², Medine ve Zülhuleyfe civârında yaşayan tâbiî **Ebû Ervâ ed-Devsî el-Ezdî (ö. [?])**²³ ve Muâviye hakkında: ‘Allahım! Onu, hidâyet erdiren ve hidâyete erdirilmiş birisi eyle. Onu hidâyete erdir; insanları da onunla hidâyete erdir’ şeklinde duâcı olduğu rivâyet edilen Şamlı **Abdurrahman b. Ebû ‘Amîra [‘Umeyra (?)] el-Müzenî de (ö. [?])** kaynaklarda kendisinden **Osmânî** olarak bahsedilenlerdendir.²⁴ İbn Sa’d’ın, Muâviye b. Ebû Süfyân’ın **Rey** vâililiğini yaptığını ifade ettiği Kesîr b. Şihâb el-Hârisî’nin²⁵ bâzı kaynaklarda açıkça ifade edilmese de **Hz. Hüseyin karşıtı, Muâviye ve Ubeydullah b. Ziyâd taraftarı bir Osmânî** olarak tasvîr edildiği görülmektedir.²⁶

Kûfe’de Osmâniyye

Ali ve Hâşimoğulları taraftarlığı ile öne çıkan bir şehir olarak Kûfe’de halkın çoğunluğu Ali’yi fazîlet ve hilâfete liyâkette Osmân’a takdîm etmekte kalan kısmı ise Hz. Osmân ve Hz. Ali hakkında tevakkuf etmeyi tercih etmekteydi. Bu sebeple Kûfe’de çoğunluğunu hadisçilerin oluşturduğu az sayıdaki kişi dışında Osmânî görüşü benimseyen fazlaca kişiye rastlanmaz.²⁷

Hz. Ömer zamanında Kûfe kadılığına getirilen, Hz. Osmân, Hz. Ali ve daha sonraları da çok uzun bir süre bu görevi yerine getirmesiyle bilinen **Kâdî Şüreyh (ö. 80/699 [?])** hakkında kaynaklar olumsuz bir bilgi nakletmezken²⁸ bazı kaynaklarda

²⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, III, 313; Taberî, *Târih*, V, 43-44; Minkarî, *Vak’atü Sıffîn* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1981, s. 354.

²¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 539; IX, 412-413.

²² İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 363-366; VIII, 176.

²³ İbn Sa’d, *a.g.e.*, V, 258.

²⁴ İbn Sa’d, *a.g.e.*, IX, 421.

²⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VIII, 270.

²⁶ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf* (nşr. Mahmûd el-Ferdûs el-‘Azm), Dımaşk 1996, II (Ali ve benûh), 479.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut ts., Dâru’l-Fikr, II, 369.

²⁸ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 155; İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 252 vd.; Şükrü Özen, “Kâdî Şüreyh”, *DİA*, XXIV, 119-121.

onun Emevî taraftarlığı ve Emevî vâilileriyle olan yakın ilişkisi tenkit edilir.²⁹ Dolaylı yoldan Kâdî Şüreyh'in Osmânîliğine değinen Taberî'nin verdiği bilgiye³⁰ dayanarak kaynaklarda Kûfeli Osmânîler arasından vefât târihi en erken olan ismin Kâdî Şüreyh olduğu anlaşılmaktadır. **Abdullah b. 'Akîm el-Kûfî** (ö. hicrî 80'li yıllar [?])³¹, Cemel Vak'ası'nda Ali'yi desteklemediği için **Ebû Abdullah Kays b. Ebû Hâzim el-Ahmesî** (ö. 98 h.)³², Sıffîn'de Muâviye'nin saflarında Ali'ye karşı savaştığı için **Ebû'l-'Uryân Heysem b. el-Esved** (ö. 100/718 [?]civarı)³³, fazîlet noktasında Osmân'ın Ali'ye üstünlüğü olduğuna kâil olan kıraat imâmı **Âsım b. Behdele** (ö. 127/745)³⁴, **Ebû Hasîn [Husayn (?)] Osmân b. Âsım b. Husayn el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745)**³⁵, fıkıhta İbrahim en-Nehaî'ye tâbî olan, Hz. Ali aleyhinde aşırı görüşleri olan, onu ta'n edip suçlayan **Muğîre b. Miksem el-Kûfî** (ö. 134 ya da 136/753)³⁶ ve II ve III. yüzyıllarda Hz. Osmân'ı Hz. Ali'ye takdîm eden az sayıdaki Kûfeliden biri olan **Ebû Abdullah Muhammed b. Ubeyd b. Ebû Ümeyye Abdurrahman el-İyâdî et-Tanâfisî el-Kûfî (ö. 204-5 h.)** kaynaklarda **Osmânî** olarak nitelenen belli başlı Kûfelilerdir. Tâbiûna mensup bu isimlerin hemen hepsinin ortak noktası muhaddis olmalarıdır. Naklettığımız bu bilgilere bakılırsa hicrî I. Yüzyılın sonlarından itibaren tafdîl meselesi etkin bir şekilde tartışılmakla birlikte bu tafdîlin konusu Hz. Osmân ve Hz. Ali'dir.

Basra'da Osmâniyye

Hz. Ali ve Hz. Âişe-Talha-Zübeyr üçlüsü arasında vukû bulan Cemel Vak'ası İslâm toplumunun kardeş kanı dökülen ilk savaşı olma özelliği taşır. Çoğunluğu Kûfeliler'den müteşekkil Hz. Ali kumandasındaki yirmi bin kişilik ordu ile kâhîr ekseriyetini Basralılar'ın teşkil ettiği söz konusu üç sahâbînin kumandasındaki otuz bin kişilik ordu arasında gerçekleşen savaşta beş bin Basralının hayatını kaybetmesinden itibâren Basra'nın Hz. Ali ile arası çok iyi olmamıştır. Muhtemelen Hz. Ali ile Basralılar arasına giren küskünlükten dolayı Hz. Ali hilâfeti boyunca yaşadığı bütün önemli olay ve savaşlarda, Basra gibi kalabalık ve önemli bir şehirden pek az asker çıkarabilmiştir. Basra, **Şiî Kûfeliler** karşısında [ilk dönemde

²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (nşr. Max Schloessinger), Kudüs 1971, IV, 204-207.

³⁰ Taberî, *Târih*, VI, 34.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 201, 202.

³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XI, 467; XII, 452, 454.

³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (nşr. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî), Beyrut 1974, II, 340-341; İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 333.

³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvût-Hüseyn el-Esed), Beyrut 1985, V, 258

³⁵ Zehebî, *a.g.e.*, V, 412-416.

³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 11-12; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut ts., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I, 143.

Osmânîlik şeklinde] **Sünnîliğin** merkezi olma vasfını dâimâ korumuştur.³⁷ Bu yüzden özellikle tâbiûn kuşağından **Osmânî** olarak nitelenen kişilerin çoğu Basra kökenlidir ve Ehl-i hadis'tendir. Vakf düşüncesinin de etkili olduğu Basra kaynaklarda "Allah'ın öldüren kulu olmaktansa öldürülen kulu olmayı tercih eden, 'keff'i (siyâsî çekişme/çatışmalardan uzak durmak) din edinmiş Osmânîlerin yurdu" olarak resmedilir.³⁸

İbn Sa'd'ın **Osmânî** olarak nitelediği **Abdullah b. Şakîk el-'Ukaylî** (ö. 76-96/695-715 arası)³⁹, **Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd b. Dirhem** (ö. 179/795)⁴⁰, **Ebû Muâviye Yezîd b. Zürey'** (ö. 182/798)⁴¹ ve **Ebû İsmâîl Bîşr b. Mufaddal** da (ö. 186/802)⁴² Basralı muhaddislerdendir. Abbâsî halîfesi Ebû Ca'fer Mansûr'un hilâfeti zamanında Basra kadılığı yapan **Sevvâr b. Abdullah** hakkında İbn Sa'd, "**Osmânî**" nitelemesinde bulunmamakla birlikte⁴³; şâir Seyyid Himyerî halîfe Mansûr'un huzûrunda Kadı Sevvâr'ı zemmeden bir şiir inşâd etmiş ve bu şiirinde onu **Na'selî** ve **Cemelî** şeklinde ithâm etmiştir.⁴⁴ Seyyid Sevvâr'ı muhtemelen Osmân'ı tafdîl ettiği yahut Osmân'ın mazlûm olarak öldürüldüğü ve meşrû halîfe olduğunu kabûl ettiği gerekçesiyle ithâm etmektedir. Çünkü Seyyid Himyerî, müfrit bir Şîî ve amansız bir Osmân düşmanıydı.⁴⁵ Bu şekilde kaynaklarda "Osmânî" anlamında yeni iki kullanım görmekteyiz: Na'selî ve Cemelî. Na'sel, muhâliflerinin hakaret amacıyla Osmân b. Affân'a taktıkları lakaptır.⁴⁶ Cemelî ise Cemel savaşında Hz. Ali'yi desteklemeyen ya da Hz. Karşısında yer alan kişiler için kullanılmaktadır.

Osmânî olarak tanıtılan, Basralı muhaddislerden **Ebû 'Avn Abdullah b. 'Avn b. Ertabân** (ö. 151/768) hakkında nakledilen "**İbn Avn, kaderi inkâr edenlere rastladığı zaman onlara selâm vermezdi**" şeklindeki ayrıntı da Osmânî düşüncedekilerin kader görüşleri hakkında bir fikir verebilir.⁴⁷

³⁷ Abdülhâlik Bâkır, "Basra", *DİA*, V, 109.

³⁸ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1996, s. 604-605; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî ma'rîfeti'l-ekâlîm* (nşr. M. J. De Goeje), Leyden 1906, s. 293-294.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 125; bu zât Haccâc b. Yûsuf'un Irak vâililiği sırasında vefât etmiştir.

⁴⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IX, 287-288.

⁴¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IX, 290.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 291.

⁴³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IX, 260.

⁴⁴ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, VII, 281.

⁴⁵ Onun, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'a ta'n eden bazı şiirleri için bk. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, VII, 273-274, 281, 296; Bir şiirinde Seyyid şöyle der: 'Sığınırım Tanrı'ya, şerr-i Osmân bin Ervâ'dan / Cem' olmuş üstümüze dîn-i Havâric-i ednâ'dan / Sığınırım şerrinden Ebû Bekr'in hem Ömer'in / Hilâfında Emîr'in cem' oldukları ân.' bk. a.mlf., *el-Egânî*, VII, 296.

⁴⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 114.

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 261, 268.

Bazı kaynaklarda, “Basra imâmı, tâbiûnun pîri” olarak Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) ehl-i hadisten bir toplulukla birlikte, Hz. Ebû Bekir’in hilâfedinin “nass-ı hafî ve işâret” yoluyla sâbit olduğu görüşünde olduğu nakledilir.⁴⁸ Hem Hz. Osmân hem de Hz. Ali’yi hayırla yâd eden ve Hz. Osmân’ın kâtillerinin lânetlenmesi gerektiği düşüncesinde olan Hasan-ı Basrî; haklı olduğu bir konuda Tahkîm’e gidilmesine rızâ gösterdiği için Hz. Ali’yi tenkid etmiştir.⁴⁹ Bu sebeple Hasan-ı Basrî’yi mûtedil Osmânîler’den kabul edebiliriz.

Mısır/Hiribtâ’da Osmâniyye

Hz. Ali kendisine bîat edildikten sonra Mısır vâlisi Kays b. Sa’d b. Ubâde’yi azlederek yerine Osmân’ın katline iştirâk etmekle ithâm edilen Muhammed b. Ebû Bekir’i atamıştı. Kays Muhammed’e, Muâviye’nin Mısır’a dâir emellerinden bahsetti ve onu gözü açık davranması hususunda ikâz etti. Mâmâfih Mısır’dan sadece İskenderiye civârındaki **Hiribtâ** şehri⁵⁰ Ali’ye bîat etmemiş, bu şehrin ahâlisi onun atadığı yeni vâliyi de tanımamıştı. Muâviye b. Hudeyc, Muâviye’nin ordusunda Sıffîn savaşına katıldıktan sonra Mısır’a giderek Mesleme b. Muhalled ile birlikte **Ali’ye bîat etmeyen Mısır Osmânîlerini** Hiribtâ şehrine götürüp örgütlemişti.⁵¹ Hiribtâlılar eski vâli Kays’tan Osmân’ın kanını da talep etmişlerdi. Hiribtâ, Hz. Osmân zamanında da halîfeye sâdık bir şehirdi ve büyük ölçüde **Osmânî** idi. Hz. Ali’nin teşvik ve cesaretlendirmesinden de güç bulan Muhammed, âdetâ Mısırlılar arasında süreklilik avına çıktı; **Ali’yi ve gönderdiği vâliyi tanımayan “Şiatü Osmân b. Affân”**ın etkinliğini yok etti. Osmânîlerin mallarını müsâdere etti, düzenlerini bozup onları zaafa uğrattı. Böylece, çoğu Hiribtâlılar’dan oluşan Mısır Osmânîleri, Muhammed’i düşman bilerek Şam’daki Muâviye’ye katıldılar. İbn Tağrıberdî’nin ifadesiyle Muâviye’nin ashâbı olan “Havâss-ı Muâviye” yâni Muâviye’nin âkil adamları şunlardı: **‘Amr b. el-Âs, Habîb b. Mesleme, Büsr b. Ebû Ertât, Dahhâk b. Kays, Abdurrahman İbn Hâlid, Ebû’l-A’ver ‘Amr b.**

⁴⁸ İbn Ebû’l-‘İzz, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şua’yb el-Arnâvût), Beyrut 1993, s. 698-699, 698-710; İbn Ebû’l-‘İzz bu sadette, nass olarak telakki edilen rivâyetleri ve işâret anlamına gelen durumları serdedir. Hasan-ı Basrî’nin bu îzah tarzı –onun doğrudan nass ile tâyin görüşünde olduğu zikredilmemekle birlikte- kısmen başka eserlerde de nakledilir. krş. için bk. Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *el-Hasenü’l-Basrî* (nşr. Hasan es-Sendûbî), Kahire 1931: Mektebetü’l-Hancî, s. 36-37.

⁴⁹ Müberred, *el-Kâmil fi’l-edeb*, III, 1138.

⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, II (Islamic Geography CCXII), 416.

⁵¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 563; Nadir Özkuyumcu, “Muâviye b. Hudeyc”, *DİA*, XXX, 334-335.

Süfyân es-Sülemî.⁵² Söz konusu kişilerin tümünü “**Osmânî**” olarak nitelememizde bir beis yoktur. Gerçekten de en azından Muâviye’nin hilâfetini bütünüyle sağlayıp sağlamlaştırdığı evrede **Osmânî** olarak nitelenen birinin, Muâviye’yi tam anlamıyla desteklememiş olması hemen hemen ihtimâl dışıydı.⁵³ Mısır’daki Osmânîlerin samîmiyetini ölçmek niyetinde olan Muâviye⁵⁴, söz konusu bu havâssı ile istişâre ettikten sonra Mesleme b. Muhalled el-Ensârî ve Muâviye b. Hudeyc’e, önce onları metheden; sonra şu şekilde devam eden bir mektup yolladı: ‘...Mazlum halîfenin [Osmân] kanını dâvâ edişiniz ve azgın topluluğa karşı olan cihâdınız mübârek olsun! ...Sebât gösteriniz; ordu size yetişecektir, vesselâm...’

Muâviye b. Hudeyc ve Mesleme b. Muhalled kendileri gibi düşünen yaklaşık on bin Osmânî ile birlikte Hırıbtâ’da ikâmet ediyorlardı. Muhammed b. Ebû Bekir’in onların Osmânî olduğunu bildiği halde tedbirsiz davranması kendisinin sonunu getirdi. Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Muhammed b. Ebû Bekir’e yolladığı mektup da **Muâviye’nin hilâfeti zamanında Osmânîliğin anlamı** hakkında fikir vericidir:

‘Ey Muhammed! Bil ki azgınlığın âkibeti fenâ, zulmün vebâli büyüktür. **Dökülmesi haram olan kanı dökmenin** [Hz. Osmân’ı kastediyor] **hem dünya hem âhirette karşılığı, o kanın intikâmının alınmasıdır. İyi biliyoruz ki Osmân’a senden daha çetin düşmanlık besleyen kimse yoktur. Onun üzerine saldıranlarla birlikte sen de saldırdın, kanını dökkenlerle birlikte onun kanını döktün. Sen zannediyorsun ki ben senden gâfilim ve rezilliklerini unuttum; hiç öyle değil! ... Son olarak şunu da iyi bil; her nerede olursan ol, Allah bu işin [Osmân cinâyetinin] kısâsından kurtulmana aslâ fırsat vermeyecek, vesselâm!**’⁵⁵

Yolladığı mektubuna, Mesleme ve Muâviye b. Hudeyc’den “süvârî ve piyâdelerini âcilen yollaması gerektiği, amaçlarının hâlis niyetle Osmân’ın intikâmını almak olduğu ve zafere ulaşmalarının kendisinin yardımı ile olacağı” şeklinde bir karşılık alması üzerine Muâviye b. Ebû Süfyân, altı bin kişilik bir orduyu Amr b. el-Âs komutasında Mısır’a yolladı. Orduyu yollarken de siyâsî zekâsını konuşturan Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr’a şu tavsiyelerde bulundu:

⁵² İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire*, I, 106-107; söz konusu kişiler Muâviye’nin en yakınlarıydı. Bunlardan ‘Amr, Habîb ve Ebû’l-A‘ver için sırasıyla bk. İbn Sa‘d, *Tabakât*, V, 75 vd.; IX, 413, VI, 540-542; VIII, 127.

⁵³ Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 91.

⁵⁴ Muâviye, Amr b. Âs ile ne yapmaları gerektiğini istişâre ettikten sonra şöyle der: ‘Orada **şîamızdan** kim varsa, onlara, dâvaları uğrunda işe girişmelerini emreden ve yardıma geleceğimizi haber veren bir mektup yazalım, mâneviyatları kuvvetlensin; hem böylece dostumuzu-düşmanımızı öğrenmiş oluruz...’ bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire*, I, 108; Taberî, *Târih*, V, 99-100.

⁵⁵ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, s. 109; krş. için bk. Taberî, *Târih*, V, 101.

“Ey Amr! Allah’a derin bir hürmetle saygı duy, takvâlı davran; ona olan samîmiyetini korusun, teennîli davran. Acele etmek şeytan işidir. Sana sataşana karşılık ver, kaçanı, ardını dönüp gideni ise affet; bırak gitsin. Böyle davranman hayır getirir. Savaşmak isteyip de sataşanın bu sataşması ise bulunmaz bir nimet ve ele geçmez fırsattır. Çünkü savaşmak istemeyip de sana ilişmeye saldırmak, onun saldıran kişi olmaması sebebiyle bizi haksız duruma düşürür. Kimse sana ilişmezse de insanları sulh ve birliğe dâvet et... Zafere ulaştığın zaman da yardımcılarını yanına alarak halkın huzuruna çık ve tüm halka iyi muâmelede bulun.”

Amr bu tavsiyeler doğrultusunda Mısır’a gitti. Oraya varınca “**Osmâniyye**”, onun ve ordusunun etrâfında toplandılar. Sonra Amr yukarıda aktardığımız Muâviye’nin mektubunu Ali’nin Mısır vâlisi Muhammed b. Ebû Bekir’e ilettiler.⁵⁶

Mısır’da Muhammed b. Ebû Bekir bertaraf edilip hâkimiyet Muâviye lehinde sağlanınca da Mesleme, Mısır’a vâli tayin edildi ve İfrîkiye’nin idâresi kendisine verildi (50/670). İskenderiye’deki vefâtına kadar da (62/682) bu görevi yürüttü.⁵⁷ Sahâbeden Mesleme b. Muhalled ve Muâviye b. Hudeyc’den sonraki dönemlerde, Halife Ömer b. Abdülaziz döneminde Mısır müftülüğü yapan tâbiünden **Ebû Recâ’ Yezîd b. Ebû Habîb el-Ezdî** de (ö. 128/745) Mısır Osmânîliğini temsil eden isimlerin başında gelir.⁵⁸ Leys b. Sa’d gibi âlimlerin hakkında övgüyle söz ettikleri Yezîd: ‘**Babam Dimkale halkındandır. Ben de Mısır’da büyüdüm. Dimkale halkı Alevî yâni Şîî idi. Onları ben Osmânîleştirdim.**’ demiştir.⁵⁹

Şîî/Şîî Temâyüllü Müelliflere göre Osmâniyye

Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân’a ta’n etmeksizin Hz. Ali’nin ilk üç halîfeden daha fazîletli ve hilâfete daha lâıyk oldukları görüşünü benimsemek anlamındaki **Şîa-yı Mufaddıla’dan olan** İbn Ebû’l-Hadîd (ö. 656/1258)⁶⁰, bir kısmı hakkında

⁵⁶ Taberî, *Târîh*, V, 100-101; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, s. 108 vd.

⁵⁷ Asri Çubukçu, “Mesleme b. Muhalled”, *DİA*, XXIX, 319-320.

⁵⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 520.

⁵⁹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 129; Watt’ın: ‘Kaynaklarda Osmânî olarak tanıtılan birkaç kişi arasında, Mısır’da Osmân’ın şîası hakkında bilgi toplayan bir âlim...’ şeklinde kendisinden bahsettiği Yezîd b. Ebû Habîb hakkında Watt’ın referans gösterdiği Zehebî’nin *Tezkiretü’l-huffâz*’ında bu yönde bir bilgi bulunmamakta ve onun böyle bir özelliğinden bahsedilmemektedir. Krş. için bk. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 92; krş. için bk. a. mlf., *The Formative Period of Islamic Thought*, Oxford 1998, s. 77.

⁶⁰ Müellifin, bu konulardaki umûmî tavrına ve konuyu işleyişine dâir bir örnek olarak meselâ bk. (Hz. Osmân’ı hilâfete seçen “Şûrâ Meselesi”) İbn Ebû’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâga* (nşr. Hüseyin el-A’lemî), Beyrut 1995, I, 185-196; ayrıca bk. *a.e.*, II, 59-60.

açıkça “**Osmânî**” lafzını kullandığı kişileri “**المنحرفين عن علي عليه السلام**”⁶¹ [Ali muhâlifleri/Ali karşıtları] başlığı altında zikreder. Onun, bu bağlamda kullandığı bir terkip de “**الإنحراف عن أهل البيت**”tir. Bunun içeriğini de kendisi “Ehl-i Beyt’e düşmanlık beslemek”, “düşmanca tavır takınmak” ve “Ehl-i Beyt’e tuzak kurmak” şeklinde açıklar.⁶² Bu başlık altında, önceleri Hz. Ali’nin yanında iken onu terk edenler, onu hiç desteklememiş olanlar, ona düşmanlık besleyip buğzedenler, hakkında kötü şeyler söyleyip kendisine ta’n eden kişiler ve Osmânî olmakla ithâm edilen kişiler zikredilir.

Hicrî üçüncü yüzyılın sonlarında vefât etmiş olan İmâmî târihçi **İbn Hilâl es-Sekafî** de (ö. 283/896) kendisinden sonra yaşayıp Şîî literatüre eser kazandıran birçok Şîî müerrih ve kelâmcıya kaynaklık eden kadîm müelliflerdendir.⁶³ İmâmî kelâmcı Fazl b. Şâzân (ö. 260/874) ile de çağdaş olan İbn Hilâl’in eserinde “Osmânîler” sadedinde nakledilen rivayetler İmâmiyye Şîası’nın sahâbe ve tâbiûn tasavvurunu yansıtmaları açısından önemlidir. Bu tür rivâyetler İbn Hilâl’den sonraki Şîî müelliflere ve İbn Ebü’l-Hadîd’e de kaynaklık edecek olup sonraki eserlerde de yer bulacaktır. Bu bahiste bizi ilgilendiren husus ise Osmânîlik kavramıyla birlikte anılan kişilerin özellikleri ve Şîî bakış açısından bu kişilerin davranışlarıdır.

Söz konusu müelliflerin naklettikleri rivayetlere göre ashâbdan Nu’mân b. Beşîr, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Semure b. Cündeb, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu’be, Harîz b. Osmân ve tâbiûndan Urve b. Zübeyr, Hz. Ali’den Osmân’ın kanını talep etmekle kalmamış; bu isimler Muâviye’nin istek ve talepleri doğrultusunda onun yanında yer alarak Ali karşıtı hadisler uydurmuşlardır. Bunlardan özellikle Semure b. Cündeb, para karşılığı Ali karşıtı hadisler uydurmuştur.⁶⁴

⁶¹ İnhiirâf sözlükte “harafe an”, “teharrafe” ve “ihravrafe” ile eş anlamlı olarak “terk etmek, bir şeyden sapmak, ayrılmak, bırakmak ve vaz geçmek” anlamlarında kullanılır. bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab* (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed es-Sâdık el-’Ubeydî), Beyrut 1997, “hrf” md.; İbn Ebü’l-Hadîd’in kullandığı bağlamda ise bu kavramın içerisine “Ali’ye buğzedenler, onu tezyîf edip kendisine ta’n edenler, düşmanlık besleyenler, bîat etmeyenler, ettiği bîati geri çekenler, onun yanından ayrılanlar, düşmanlarıyla işbirliği yapıp onlara yardım edenler ve ağır ifadelerle Ali ve Hâşimoğulları’nı şetmedenler” girmektedir. Bir kısmı doğrudan **Osmânî** olarak nitelense de bu kişilerin aslında tümü **Osmâniyye** olarak değerlendirilmektedir.

⁶² İbn Ebü’l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 284.

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb* (D. S. Margoliouth), Leyden 1907, I, 294-296.

⁶⁴ İbn Ebü’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâga* (nşr. Hüseyin el-A’lemî), Beyrut 1995, IV, 283-287, 289-290; İbn Hilâl es-Sekafî, *el-Gârât* (nşr. Abdüzzehrâ el-Hüseyinî el-Hatîb), Beyrut 1987, s. 307-317, 352-354; İbn Ebü’l-Hadîd, “Ali’nin kötülenmesine dâir mevzû hadisler” başlığı altında, konuyu örneklerle işler. Ayrıntılı bilgi için bk. a. mlf., *a.g.e.*, IV, 283-290; İbn Hilâl ise “Ali aleyhinde propaganda yaparak onu tezyîf edenler ve ona düşmanlık edenler” başlığı altında Amr b. Âs ve Muğîre b. Şu’be’yi zikreder.

el-Gârât müellifi İbn Hilâl, Hicâz'daki sahâbî ve tâbî zümresi arasındaki Ali aleyhtarlarını topluca şöyle sıralar: **Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Zeyd b. Sâbit, Kubeysa b. Züeyb, Urve b. Zübeyr ve Saîd b. Müseyyeb.**⁶⁵ Ona göre Kûfeli Ali aleyhtarları ise şunlardır: **Mürre el-Hemdânî, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezîd, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Kâdî Şüreyh (b. Hâris), Ebû Bürde Âmir b. Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî, Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî** (Kûfe'den Mekke'ye kaçıp insanları Ali aleyhine kışkırtmıştır), **Kays b. Ebû Hâzim, Sehm b. Tarîf, Zührî ve Şa'bî.**⁶⁶ Söz konusu eserlerdeki Rivâyetlerde **Ebû Hüreyre** ise Hz. Hasan adına biat isteyen Ali şîasından kaçacak yer arayan Ali karşıtı biri olarak tasvir edilir.⁶⁷

Ashâbın Osmânîleri arasında bir de Hz. Ali'nin menâkıb ve fazîletlerini gizlemek sûretiyle ona düşmanlık besleyen bir kitle vardır ki bunların en önde gelenleri Enes b. Mâlik ve Zeyd b. Erkam'dır. Cemel Günü, Ali'yi terk eden **Cerîr b. Abdullah el-Becelî** ve [Tahkîm'den sonra] **Eş'as b. Kays el-Kindî** de bu şekilde Ali'ye buğzedenlerdendir.⁶⁸ **Ebû Mes'ûd el-Ensârî**, [Ebû Hüreyre'nin arkadaşı] **Ka'bû'l-Ahbâr** ve Ali'ye düşmanlık besleyen **Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî** de İbn Ebû'l-Hadîd'e göre önde gelen Ali karşıtlarındandır. Özellikle Nu'mân b. Beşîr, Muâviye ile birlikte Ali taraftarlarının kanını dökmüş, Yezîd'in emirliğini yapmış ve bu düşmanlığı üzere ber-karâr iken ölmüştür. Ali'nin Medâin'e sürgün ettiği **İmrân b. Husayn** da -bazıları onun Şîa'dan olduğunu öne sürse de- Ali karşıtlarındandır. Yukarıda, hakkında bir alıntıda bulunduğumuz sahâbî **Semure b. Cündeb** de Yezîd'in hilâfeti zamanında Kûfe'ye Hz. Hüseyin'in üzerine yollanan Ubeydullah b. Ziyâd'ın ordusunda olup insanları Hüseyin'e karşı gelmeye ve onunla savaşmaya teşvik ediyordu.⁶⁹

İbn Ebû'l-Hadîd'in, **Zübeyr b. Avvâm** ve **oğlu Abdullah b. Zübeyr** hakkındaki yaklaşımı ise ilginçtir. Müellifin Hz. Ali'den aktardığına göre oğlu Abdullah işleri karıştırıp fitne çıkarana dek Zübeyr aslında Ehl-i Beyt taraftarıdır. Âişe'yi de, babası Zübeyr'i de Hz. Ali'ye karşı savaşmaları için tahrik eden aslında Zübeyr'in oğlu Abdullah'dır. Cemel Savaşı'nın da büyük ölçüde sorumlusu odur. Öte yandan yine bu müellife göre Abdullah, Hâşimoğulları'na ve Ali b. Ebû Tâlib'e galiz şekilde sövüp sayan biridir. Ali ise her sabah ve akşam namazlarında kunûta kalktığına **Muâviye, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu'be, Velîd b. 'Ukbe, Ebû'l-A'ver, Dahhâk b. Kays, Büsr b. Ertât, Habîb b. Mesleme, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve**

⁶⁵ İbn Hilâl, *el-Gârât*, s. 391.

⁶⁶ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 385-386.

⁶⁷ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 441.

⁶⁸ İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 290-291.

⁶⁹ İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 292-293.

Mervân b. Hakem'e beddua eder; bunlar da aynı şekilde namazlarında Ali'ye beddua edip lânet okurlardı.⁷⁰

Rivâyetlerde, özellikle kaynaklarda Hz. Ali'ye sebbettiği nakledilen Muğîre b. Şu'be ise kabîlesi üzerinden Hz. Ali'ye kötülletirilir.⁷¹ Bedir Gazvesi'nde Müslümanlarca esir alınıp, daha önceleri Müslümanlara yaptıkları işkenceler sebebiyle öldürülmelerine Hz. Peygamber tarafından hükmedilen iki kişiden biri olan **Ukbe b. Ebû Mu'ayt**'in⁷² Hz. Osmân'ın Kûfe vâlisi iken azlettiği **oğlu Velîd** de Ali düşmanları arasında sayılır. İbn Hilâl'e göre ise yüce Allah, kitabında Velîd'i "fâsık" olarak nitelemiştir.⁷³ Ali'yi terk edip Muâviye'ye katılan, Hz. Ebû Bekir'in kabîledeşi **Yezîd b. Huceyye et-Teymî**⁷⁴, Hucr b. Adî olayında Hucr'un aleyhine şahitlik edenlerden özellikle **'Ifâk b. Şûrahbîl b. Ebû Rehm et-Teymî**⁷⁵, Sıffîn'de Ali'nin safında savaşıp sonrasında Muâviye'nin safına katılan **Abdullah b. Abdurrahman b. Mes'ûd b. Eys b. İdris b. Mu'atleb es-Sekafî**⁷⁶ ve sahâbeden **Vâil b. Hucr** önde gelen Ali düşmanı Osmânîlerdir.⁷⁷ **Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Ebû Bürde** de Ali düşmanlığını babasından tevârûs edenlerdendir.⁷⁸

Her iki müellife göre de Hz. Ali'ye buğzedenlerin, ona öfke besleyenlerin büyük kısmı, "**Osmânî**" olan **Basralılar**'dır. Onların öfke ve kininin temelinde **Cemel Günü**'nde verdikleri kayıplar yatmaktadır. Nitekim Ümmü Hânî'nin mevlâsı Ebû Nâciye'nin anlattığına göre bir gün yoldan geldiği her halinden belli olan bir adam Ali'nin meclisine girdi ve: 'Ey mü'minlerin emîri! Öyle bir şehirden geliyorum ki orada sana muhabbet besleyen bir kişi bile yok!' dedi. Ali ona nereden geldiğini sorunca adam: '**Basra**' dedi.⁷⁹ İbn Hilâl de Basralılar'dan üç kişinin Ali'ye kin gütmeye üzerine ittifak ettiklerini ifade eder: **Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr, 'Alâ' b. Ziyâd ve Abdullah b. Şakîk (el-'Ukaylî)**.⁸⁰ İbn Hilâl'in *el-Gârât*'ta

⁷⁰ İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 293-294; Taberî, *Târîh*, V, 71; Ebû Mihnef'e göre Muâviye; Ali ile birlikte, İbn Abbâs, Eşter, Hz. Hasan ve Hüseyin' e de lânet okurdu.

⁷¹ İbn Hilâl, *el-Gârât*, 354-355; İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 294.

⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 37; esir alınıp öldürülen iki kişiden diğeri Nadr b. Hâris'tir. bk. Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *DİA*, V, 326.

⁷³ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 355; bk. es-Secde 32/18: 'Öyle ya, mü'min olan, fâsık olanla hiç mukayese edilebilir mi? Bunlar elbette bir olmazlar!'; el-Hucurât 49/6: 'Siz ey imana ermiş olanlar! Eğer yoldan çıkmışın (fâsık) biri size bir haber getirirse onu iyice araştırın. Yoksa istemeden insanları incitir, sonra da yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız...'

⁷⁴ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 357.

⁷⁵ İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 299. İbn Hilâl, *el-Gârât*, s. 360-364

⁷⁶ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 364.

⁷⁷ İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 304.

⁷⁸ İbn Hilâl, *a.g.e.*, 388-389; İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 307-308

⁷⁹ İbn Hilâl, *a.g.e.*, 383; İbn Ebû'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 304.

⁸⁰ Abdullah b. Şakîk'in ismi daha önce geçmişti. Adı geçen kişiler tâbiûndan Basralı muhaddislerdir. Mutarrif için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 142.

anlattığına göre, Mutarrif bir mecliste Ali'ye dil uzatmış; Ammâr b. Yâsir de: 'Fâsık herif, Ali'ye hakaret senin ne haddine!?' diyerek onu azarlamıştır.⁸¹ Hattâ Basra'da Ali düşmanlığı o derecededir ki Ubeydullah b. Ziyâd, Basra'da, sırf içlerinde Ali'ye hakaret edilsin ve ona olan öfke dile getirilsin diye dört tane cami yaptırmıştır. Bunlar: **Benî Adî Mescidi, Benî Mecâşi' Mescidi, Basra limanında yem tüccarlarının bulunduğu mahaldeki bir mescid ile Ezd Mahallesi Mescidi**'dir.⁸²

Karısı "Alevî" görüşlü olan **Ebü'l-'Uryân el-Heysem b. el-Esved (ö. 100/718 [?])**⁸³, **Ebü Vâil Şakîk b. Seleme** ve **Âsım b. Behdele**⁸⁴ de bu kaynaklarda Osmânî olarak nitelenir. Hz. Osmân'ın muhâsara edilmesi üzerine Mısırlı muhâsaracılara karşı Medineliler'in Hz. Osmân'a yardımda bulunmalarını teşvik eden, Hz. Osmân'ın şehâdetinden sonra da fîtneden uzak kalmak düşüncesiyle Cemel ve Sıffin'e katılmayan Hanzale b. Rebî' (**Hanzaletü'l-Kâtib**) (ö. 45/665 [?]) ve **Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671)** de söz konusu kaynaklarda zikredilen Osmânîler'dir. Hanzale ve Cerîr, İbn Hilâl ve İbn Ebü'l-Hadîd'e göre "**Osmân'ın ayıplandığı bir şehirde oturmayız**" diyerek Kûfe'yi terk etmiş ve Karkîsiye'ye yerleşmişlerdir. İbn Hilâl söz konusu bu iki isme **Adî b. Hâtım**'i de ilâve eder.⁸⁵

Abdullah b. 'Ukeym (ö. hicrî 80'li yıllar [?])⁸⁶, Alevî olan Ali b. Rebîa'nın arkadaşı⁸⁷ **Sehm b. Tarîf** ve **Kays b. Ebû Hâzim** Ali'ye buğzeden Kûfeli **Osmânîler**'dendir.⁸⁸ İbn Ebü'l-Hadîd'e göre, Mu'tezile kelâmcılarının Kays'tan rivâyet edilen: 'Rabbini, ayın ondördünde dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz' hadisine itibar etmemelerinde, itikâdî meselelerde âhâd haberleri delil olarak kullanmama şeklindeki yaklaşımları dışında, râvî Kays'ın Ali'ye buğzeden fâsık biri olmasının da payı olabilir.⁸⁹

İbn Ebü'l-Hadîd ve İbn Hilâl'e göre, muhaddis tâbiîlerden **Saîd b. Müseyyeb** ve **Zührî**, Ali'ye buğzeden ve sövenlerdendir. Kûfeli Ali düşmanları arasında fakîh **Şa'bî** de yer alır. Hattâ **Zührî**'nin **Urve b. Zübeyr** ile Medine Mescidi'nde oturup Ali'ye sövdükleri nakledilir. Bu kaynaklarda rivâyet edildiğine göre Urve şöyle

⁸¹ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 383-384; İbn Ebü'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 304.

⁸² İbn Hilâl, *a.g.e.*, 385.

⁸³ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 375-376; İbn Ebü'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 302.

⁸⁴ İbn Hilâl, *el-Gârât*, s. 385; İbn Ebü'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 307; Şakîk, Kûfeli fukahâdan olup, Ali'ye verdikleri biati bozmuş ve ona düşmanlık beslemeye başlamış olanlardır.

⁸⁵ İbn Hilâl, *el-Gârât*, s. 381-382; İbn Ebü'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 304.

⁸⁶ İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 386.

⁸⁷ Kûfeli tâbiündandır. Ali, Zeyd b. Erkam ve Abdullah b. Ömer'den rivâyette bulunmuş sika bir râvîdir. bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 345.

⁸⁸ İbn Ebü'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 308; İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 386; Sehm b. Tarîf, Ali karşıtı Kûfeli fukahâdan.

⁸⁹ İbn Ebü'l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 308-309;

derdi: ‘Resûl-i Ekrem’in ashâbından, Ali b. Ebû Tâlib ve Üsâme b. Zeyd dışında, kendisiyle övünen ve kendisini metheden kimse yoktur’. İbn Hilâl’e göre, Kûfeli kıraat âlimi **Ebû Abdurrahman es-Sülemî** de Ali karşıtlığıyla bilinirdi.⁹⁰

Zeyd b. Sâbit ve Muâviye zamanında Şam’da köy köy gezerek insanları Hz. Ali’yi lânetlemeye dâvet eden ve Ali aleyhinde propaganda yapan **Ömer b. Sâbit**⁹¹ ve her iki müellifin de “Hz. Ali’ye karşı öfke hisleriyle dolu biri” şeklinde Osmânîler ile birlikte ismini zikrettiği Şamlı muhaddis **Mekhûl ed-Dımaşkî** (ö. 112/730)⁹² de Ali karşıtı Osmânîler’dir. İbn Sa’d ise Mekhûl’ün **kaderci/kader taraftarı** oluşunu vurgular.⁹³ Daha önce İbn Sa’d’ın naklettiği, “bir Osmânî olan ve kaderi inkâr edenlere rastladığı zaman onlara selam vermeyen Abdullah b. Avn b. Ertabân” ile ilgili bilgi hatırlanacak olursa⁹⁴, genellikle “kader taraftarı görüşler” Emevîler’le irtibatlandırıldığından kendisine yapılan bu “kaderci” nitelemesiyle Mekhûl’ün Emevî taraftarlığına dolaylı bir vurgu yapılmış olması muhtemeldir. Bu bağlamda Bağdat Mu‘tezilesi hem “kader karşıtı” görüşlerin hem de Şiî taraftarlığının odağı hâline geldiğinden, Mu‘tezilî-Şiî eğilimli biri olan İbn Ebû’l-Hadîd’in, Mekhûl’ün Ali karşıtlığına vurgu yapması anlam kazanmaktadır. İbn Ebû’l-Hadîd’in Osmânî olduklarını söylediği Basralı muhaddislerden, Ali taraftarlarını kınayan sözleri olan **Ebû İsmâil Hammâd b. Zeyd b. Dirhem** (ö. 179/795)⁹⁵ ve Hz. Ali’yi Osmân’ın katline göz yummakla suçlayan **Ebû Amr Şebâbe b. Sevvâr el-Fezzârî**’den⁹⁶ Şebâbe hakkında ise İbn Sa’d “**Mürcü**” ithâmında bulunur.⁹⁷ Buradaki Mürçilik konuyla alakalı olarak “Osmân ve Ali hakkında görüş bildirmekten kaçınan ilk Mürcie” olmalıdır. Bu da kısmen “vakf” düşüncesiyle ilişkilidir.

⁹⁰ İbn Hilâl, *el-Gârât*, s. 386, 389-390, 395-396; İbn Ebû’l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 309.

⁹¹ İbn Ebû’l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 310; İbn Hilâl, *el-Gârât*, s. 391, 397; ‘... Ömer Muâviye’nin hilâfeti zamanında Şam’ın köylerini gezip insanları etrafına toplar ve Ali’nin münâfık bir adam olduğu ve Akabe Gecesi Hz. Peygamber’in başını derde sokmaya çalıştığını anlatır; insanlara: ‘Ali’yi lânetleyin, çünkü bu belde ona hep lânet okur’ derdi. O, bu kara propagandasını her köyde yapardı...’

⁹² İbn Hilâl, *a.g.e.*, s. 398; İbn Ebû’l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 310; İbn Hilâl, Şamlı Ali karşıtları arasında **Kubeysa b. Züeyb** adlı meçhul birini de sayar; bk. a. mlf., *a.g.e.*, s. 394.

⁹³ İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 456-457.

⁹⁴ bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 261, 268.

⁹⁵ İbn Ebû’l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 310; benzetmenin anlamı için ilgili âyete bk. el-Bakara 2/93: Bir vakit size verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve dinleyin diye Tûr’u tepenize kaldırıp mîsâkınızı aldık. ‘Dinledik, isyân ettik’ dediler ve küfürleriyle danayı kalblerinde iliklerine işlettiler. ‘Eğer, de, sizler mü’minlerseniz imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor?’

⁹⁶ İbn Ebû’l-Hadîd, *a.g.e.*, IV, 310.

⁹⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 322.

Hulefâ-yı Râşidîn'in fazîlet tertibini tarihî sırlamaya göre yapan Ehl-i Sünnet, Hz. Osmân'ın katliyle başlayan süreçte Osmân-Ali konularında tartışmaya girmekten kaçınma şeklinde bir tercih de içerir. Bu, Ehl-i Sünnet'in tarihi kökende Kûfe ve Basra gibi merkezlerde -Osmânî düşünceden olduğu kadar- "vakf" düşüncesinden de etkilendiğini göstermektedir. Nitekim Şîa nezdinde, hilâfetteki sıralamayı tafdîl sıralaması olarak kabul eden Ehl-i Sünnet de, şeyhaynin fazîletini ikrâr edip Osmân-Ali meselesinde susmayı tercih eden Vâkıfe de "Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve Ehl-i Beyt Şîası na buğzeden, düşmanlık besleyen Nâsibe" ile aynıdır.⁹⁸ Ehl-i Sünnet literatüründe ise Nâsibe, "Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e sövüp sayan, eziyet eden"⁹⁹ ve "Hz. Ali'nin hilâfetini inkâr eden" zümrelerdir.¹⁰⁰

Müfrit Şîi Yaklaşımlara Tepki Olarak Osmânîliğin Muâviye Hayranlığına Dönüşmesi

Abbâsî ihtilâliyle birlikte Abbasoğulları'nın tüm şehirlerdeki Emevî izlerini silip, Emevî taraftarlarını katlettikleri, zihinlerden ve binalardan Emevî düşüncesini kazıdıkları, tüm Emevî yandaşlarını Endülüs hariç heryerden def ettikleri kabul edilir. Ancak Emevî hayranlığının (**et-Teşeyyu' li'l-Ümeviyyîn**) Emevî saltanatının sukûtuyla son bulmadığına, zaman zaman ortaya çıkıp zaman zaman kaybolduğuna dâir rivâyetler az değildir. Belki de Abbâsîler'in Emevî soyundan gelenler ve Emevî destekçilerine uyguladığı şiddet ve katılık, daha sonraki dönemde özellikle de Abbâsî devrinde bir Muâviye ya da Emevî kültü oluşmasına zemin hazırlamış olabilir. Şîilerin Hz. Osmân'a, hattâ ilk iki halîfeye ta'n etmekte ileri gitmeleri ve bu davranış tarzının en azından Abbâsî yönetiminden takrîrî bir tasvip görmüş olmasının da bu tepkisel tavrın ortaya çıkışındaki etkisi ihmâl edilmemelidir.

Şîa'nın Ali b. Ebû Tâlib konusundaki aşırılıkları, Kûfe gibi Şîi düşüncenin merkezi konumundaki yerlerde Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'a hakaret edilmesi ve bazı aşırılıklar; Osmânîlik ya da sonraları Sünnîliğin merkezi konumundaki yerlerde Ali'ye hakaret ya da Muâviye'yi aşırı yüceltme şeklinde aksülamellere yol açmıştır. Bazen Hz. Ali'ye duyulan siyâsî öfke ve Şîa düşmanlığı, Hz. Ali'nin karşı cephesindeki Muâviye üzerinden de ifade edilmiş olabilir. Bunu en güzel şekilde yansıtan örnek İbnü'n-Neccâr'ın (ö. 643/1245), Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ına yazmış olduğu zeyilde aktardığı aşağıda nakledeceğimiz olaydır. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, çocukluğunda tanık olduğu bir olayı şu şekilde anlatıyor:

⁹⁸ Necefi, *Cevâhiru'l-keîâm* (nşr. Abbâs Kuçânî), Beyrut ts., VI, 63-68.

⁹⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe* (nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1995, II, 398.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, 154, 234; XI, 577.

‘Küçük yaştıydım. Babam [Ahmed b. Hanbel] bir gün elimden tuttu ve beni Rusâfe Câmîi’ne götürdü. Oraya varınca hurma şekerlemesi, tatlı ve buzla karıştırılmış su dolu küpler gördük. Küplerin başında da hizmetçiler ellerine kâseler almış, insanlara: **‘Muâviye b. Ebû Süfyân aşkına! Buyurun, için!’** diyerek ikrâmda bulunuyorlardı. Babama dönüp: ‘Baba, Muâviye de kim? Bu adamlar niye öyle diyorlar?’ diye sordum. Babam da şöyle cevap verdi: **‘Bunlar, bir adama [Hz. Ali] karşı duydukları nefreti, onun düşmanlarına muhabbet beslemek sûretiyle ifade ediyorlar. Çünkü ona başka türlü [açıktan] hakaret etme imkânları yok’.**¹⁰¹

Bizzat Abbâsî sultanının katı tedbirlerine rağmen, Abbâsî başkenti ve Emevî düşmanlığının merkezi konumundaki Bağdat bile Osmânîlerden, Emevîler’in ve Muâviye’nin faziletlerinden bahseden kişilerden hâlî kalmamıştır.¹⁰² Meselâ hicrî 261-345 yılları arasında Bağdat’ta yaşamış olan büyük dil bilgini Ebû Ömer ez-Zâhid’in **“Fezâilü Muâviye”** adında bir risâle te’lif ettiği, ancak Bağdat’taki eşrâf ve müelliflere ders halkaları düzenleyen bu zâtın, söz konusu eserini öğrencileriyle müzâkere etmediği için kimsenin bu eserin içeriğini öğrenemediği kaydedilir.¹⁰³

Eyyübî edib ve târihçilerinden Bündârî’nin (ö. 643/1245) Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târihu Bağdâd*’ına yazdığı zeyl¹⁰⁴, Abbâsî döneminde Emevî hayranlığı hakkında olduğu kadar, o dönemdeki Şîî düşünceye dâir de ipuçları ihtivâ eder. Irak’taki “Ali Şîası”nın, özellikle de Bağdat Şîası’nın nezdinde Osmân b. Affân’ı müdâfaa eden herkes suçlu addedilmektedir. Habîb Zeyyât’a göre Bağdat Şîası, Ebû Bekir ve Ömer’den açıkça teberrî etmezler¹⁰⁵ bununla birlikte Muâviye ve diğer

¹⁰¹ Habîb Zeyyât, *et-Teşeyyu’ li Muâviye*, s. 414; [Habîb Zeyyât’a istinâden bk. İbnü’n-Neccâr, *Zeylû Târih-i Bağdâd*, Bibliotheque Nationale (BnF) Paris, Arabe 2131, s. 16.

¹⁰² Habîb Zeyyât, “et-Teşeyyu’ li-Muâviye fî ahdi’l-Abbâsiyyîn”, *el-Meşrik*, Beyrut 1928, XXVI/1, s. 411; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* isimli eserinde “Muâviye Taraftarları” başlığı altında daha çok Charles Pellat’ya dayanarak Muâviye Hayranlığından bahsetmiştir. Charles Pellat’nın da konuyla ilgili makalesini [*Hicrî Üçüncü Asırda Mu’âviye Kültü*; aş. bk.] oluştururken dayandığı en önemli kaynak Habîb Zeyyât’ın yukarıda kaydettiğimiz [*Abbâsiler Devrinde Mu’âviye Hayranlığı* başlıklı] kısa fakat önemli makalesidir. Biz bu bahiste doğrudan Habîb Zeyyât’tan faydalanmayı uygun gördük. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Charles Pellat, “Le Culte de Mu’âwiya au III Siècle de l’Hégire”, *Studia Islamica*, Paris 1956, VI, 53-66; krş. için bk. Watt, *a.g.e.*, s. 209-212.

¹⁰³ Yâkût el-Hamevî, *İrşâdi’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edib* (nşr. D. S. Margoliouth), Londra 1926, VII, 29.

¹⁰⁴ Abdülkerim Özeydî, “Bündârî”, *DİA*, VI, 489-490.

¹⁰⁵ Bu cümle, anlatılacak kıssadaki şîir ile pek muvâfakat arz etmiyor. Habîb Zeyyât’ın indî mütâlaası gibi gözüküyor. Kıssaya bakılırsa Bağdat Şîileri “şeyhayn”e de (Ebû Bekir ve Ömer) ta’n edip onlardan teberrî ediyorlardı. bk. Habîb Zeyyât, *et-Teşeyyu’ li Mu’âviye*, s. 411-412.

Emevîlere açıktan lânet eder ve onlardan teberrî ederlerdi. Bündârî'nin naklettiğine göre Basralı şâir Cemmâz, Bağdat'a girdiğinde kendisine bâzı ithâmlarda bulunan halîfe Ca'fer el-Mütevekkil'e cevâben şu beyti inşâd etmişti:

Şîa nezdinde iki hâlimden mâadâ, yok ism ü isyânım:

Severim **Ömereyn**'i, muhibbiyim **Osmân İbn-i Affân**'ın.¹⁰⁶

Ahsenü't-Tekâsîm müellifi Makdisî de (ö. 381/991'den sonra)¹⁰⁷ Vâsıt'ta yaşadığı bir olayı şöyle anlatıyor:

‘Bir gün Vâsıt Mescidi’ndeydim. Bir adama gözüm ilişti; etrafına insanlar toplanmıştı. Ne anlatıyor diye, meraklanıp yanına vardım, bir de ne duyayım?! Adam, etrafını saran insanlara şunu anlatıyor: ‘Falanca filancadan, o da falanca kişiden Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor: ‘Allah, kıyâmet günü Muâviye’yi yanına yaklaştırır. Öyle ki onu hemen yanına yükseltir ve onu misk ü anberle kokulandırır. Sonra da tıpkı bir gelin gibi süsleyip onu mücellâ bir vaziyette halkın karşısına koyar...’ Bunları duyunca ben: ‘Niyeymiş acaba? Allah, Ali’ye savaş açtığı için mi onu böyle ödüllendiriyor? Allah Muâviye’den razı olsun doğrusu(!). Seni yolsuz herif! Göz göre göre yalan söylüyorsun!’ dedim. Bunun üzerine adam: ‘Tutun şunu, bu mutlaka **Râfızî**’ dedi. Onun bu ithâmıyla birlikte insanlar üzerine çullandı. Allah’tan orada bulunanlardan bazısı beni tanıyıp milleti başımdan def ettiler de canımı kurtardım...’.¹⁰⁸

Makdisî, Irak Hanbelîlerini **gâlî Müşebbihe** ve **Muâviye sevgisinde ifrâta kaçan insanlar** olarak tanımlamaktadır. Ona göre Hanbelîler, bu hususta birçok asılsız, münker rivâyetlerde bile bulunmuşlardır. Bu Muâviye sevgisinde aşırıya kaçan Hanbelîlere, Mâverâünnehir, İsfahân, Hemdân ve Rey taraflarında dahî rastlanır.¹⁰⁹ Gerçi, Abbâsî dönemi ve sonrasında Irak, Basra ve Kûfe eksenli Şîî-Sünnî çekişmelerine çokça sahne olduğundan târihî kayıtlarda Şîî-Sünnî çatışmalarına fazlaca rastlamak şaşırtıcı sayılmaz. Ancak muhtemelen Osmânî-Sünnî düşüncüyü karalamak amaçlı mübâlağalı rivâyetler de Şîî düşünceye müntesip kişi ya da gruplarca kaynaklara sokulmuş olabilir. Tarihçi Bündârî’nin Makdisî’den aktardığı “Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ali ve Muâviye’nin peygamber olduğuna inanan bir Muâviye hayrânı” hikâyesi¹¹⁰ bu duruma misal teşkil edebilecek tutarsız rivâyetlerdendir. Bu türden rivâyetler, “Gâlî şîî fırkalar arasında Hz. Ali’nin

¹⁰⁶ Bündârî, *Zeylû Târih-i Bağdâd*, Bibliotheque Nationale (BnF) Paris, Arabe 6152, s. 36 (Habîb Zeyyât’a istinâden).

¹⁰⁷ Söz konusu eserle ilgili olarak bk. Mustafa L. Bilge, “Ahsenü’t-Tekâsîm”, *DİA*, II, 179-180.

¹⁰⁸ Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsîm*, s. 126; Habîb Zeyyât, *a.g.m.*, s. 413-414; (Bündârî, *a.g.e.*, s. 36).

¹⁰⁹ Makdisî, *a.g.e.*, s. 125-126; Bündârî, *a.g.e.*, s. 126, 384, 388-389.

¹¹⁰ Bündârî, *a.g.e.*, s. 399.

peygamberlik ya da ilâhlığını iddia eden zümreler varsa, Osmânîler (Sünnîler) arasında da Muâviye'nin peygamberliğini iddia edenler vardır" meâlinde misilleme ve mevzû rivâyetler gibi durmaktadır.

Ebü'l-Hasan (Ali b. Muhammed) el-Medâinî'nin halife Me'mûn'un huzurunda anlattığı, bir adamın başından geçen ilginç olay da Şam'daki Ali ve Alioğulları karşıtlığının yanında Ümeyyeoğulları fanatizmi hakkında fikir verici olabilir:

'...bir zamanlar Şam'a gitmiştim. Bir süre orada bulundum. Tuhaftır, orada bulunduğum süre içinde **Ali, Hasan** ve **Hüseyn** ismini taşıyan hiç kimseye rastlamadım. Duyduğum isimler, **Muâviye, Yezîd** ve **Velîd**'den ibâretti. Derken bir gün evinin kapısının önünde oturan bir adama rastladım. O esnâda çok da susamıştım, o adamdan su istedim. O da içeriye doğru seslendi: 'Hasan, [şu adama] su getir!'. Bunu duyunca -sevinçle-: 'Ne? Sen çocuğuna Hasan ismini verdin demek!' dedim. Bunun üzerine adam anlatmaya başladı: 'Vallahi, evet; benim, **Hasan, Hüseyn** ve **Ca'fer** adında çocuklarım var. Şam halkı da çocuklarına **Allah'ın halifelerinin** isimlerini koyuyor. Hâlbuki herhangi birimizin her an çocuğuna lânet edip ona sövmesi işten bile değil; ben de çocuklarıma Allah'ın düşmanlarının isimlerini koydum ki, eskazâ onlardan herhangi birine lânet edersem bâri **Allah'ın düşmanlarına** lânet etmiş olayım.' Bu cevabı alınca adama: 'Ben de seni Şam halkının iyilerinden sanmıştım, hâlbuki senin kadar kötüsü cehennemde bile yoktur' dedim.' Medâinî'nin bu kıssayı anlatması üzerine Me'mûn şöyle dedi: 'Allah onların üzerine öyle bir topluluk gönderdi ki, şimdi de bu topluluk onların (Ümeyyeoğullarının) dirilerine-ölülerine, erkeklerinin sulbündeki ve kadınlarının rahmindekilere bile lânet ediyor. **Şia**'yı kasdediyorum!'¹¹¹

Endülüs muhitinden İbn Hazm'ın aşırı Emevî hayranlığına dâir nakledilen bilgi ise, Emevî hânedânından sağ kurtulan kişilerce Endülüs'te bir devlet ve medeniyet kurulmasına ve Emevîlerin hilâfetine inanarak çok sayıda taraftarları bulunmasına rağmen, bu konuda tek kalmış bir örnek olarak gözükmektedir. Yâkût el-Hamevî, İbn Hazm'a duyulan öfkeyi artıran hususlardan birinin de onun istisnâsız bütün Emevî halifelerine hayranlık duyması ve aşırı Emevî taraftarlığı olduğunu aktarır. Emevî halifelerinin olumsuz davranışlarını ve kötülüklerini bile müdafaa edecek kadar mutaassıp olduğu belirtilen İbn Hazm, imâmetin Kureyş kabilesi içinden sadece Ümeyyeoğulları'na mahsûs olduğu ve onların dışındakilerin imâmetinin câiz olmadığını düşünürdü.¹¹²

Hâşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasındaki kadîm rekâbette Ümeyyeoğullarını temsîl etmesine bağlı olarak Muâviye'ye bir hayranlığın oluşması tabii karşılanmalıdır. Çünkü o, söz konusu siyâsî çekişmelerde önemli roller

¹¹¹ Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, V, 311.

¹¹² Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 93.

üstlenmiş bir “taraf”tır. Nitekim bu çekişmelerde yine önemli roller üstlenmiş olan Hz. Ali hakkında da bazı kişiler ve gruplarca rivâyet edilen yakışsız ve abartılı anlatımlar bulunmaktadır. Bu noktada “elimizde bulunan abartılı anlatımların aslında çok fazla olduğu ancak fazla rivâyet edilmediği için bize ulaşmadığı” yönünde bir düşünce¹¹³, insafsız bir yaklaşımın ürünü ve Şîa menşeli gibi gözükmemektedir. Bütün bu nakledilen hususlara ve kıssalara rağmen kanaatimizce “Muâviye hayranlığı” hemen hemen hiçbir dönemde “umûma mâl olmuş” bir yaklaşıma dönüşmemiştir. “Rusâfe Camii hikâyesi” ve buna benzer diğer hikâyelerden, Muâviye için kullanılan bu âşikâr takdir ifadelerinin, “Hz. Ali’nin aşırı yüceltilmesine karşı sergilenmiş müfrit bir muhâlefet tarzı” olduğu çıkarımını yapmak zor değildir. Watt’ın: “Muâviye kültürü, Osmâniyye’nin görüşlerinin de ötesine geçmiştir. Öyle ki bunda Hz. Ali’nin hiçbir zaman halife olmadığı îmâ edilmiş görünmektedir”¹¹⁴ şeklindeki tespitine ise katılmak pek mümkün değildir. “Rusâfe Camii hikâyesi” türünden kıssalar ve rivâyetlerde daha çok Muâviye’nin hilâfetinin sıhhati ve onun Ali’den üstün olduğu imâsı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla “Muâviye kültürü” ismini verebileceğimiz bir olgunun teşekkül ettiğini söylememiz mümkün görünmemektedir.¹¹⁵

Abbâsî ihtilâlinde sonra Abbâsîler’in tüm şehirlerdeki Emevî izlerini silme yönünde aldıkları katı tedbirler, hicrî 211 yılında Halife Me’mûn’un şu tâmiimiyle zirveye ulaştı: **‘Muâviye’yi hayırla yâd eden yahut onu, Resûlullah’ın (sav) ashâbından her hangi birine tafdîl edenden dokunulmazlık [can güvenliği] kalkmıştır!’** Ayrıca Me’mûn döneminde minberlerde okunmak üzere Muâviye’ye lânet içeren bir metnin de hazırlatıldığı rivâyet edilmektedir.¹¹⁶ Bu katı tedbirlerin sözünü ettiğimiz tavrın teşekkülündeki payı da ihmâl edilmemelidir.

Hicrî üçüncü yüzyılın sonlarında, 284 senesinde ise halife Mu‘tezid-Billâh Emevî ve Muâviye hayranlığını bitirmek üzere bir dizi tedbire başvurdu: Halka, kendi işi gücü ile meşgul olup ictimâî meseleler ve yönetimi ilgilendiren konulardan uzak durmaları, sadece görüşlerine başvurulduğunda bu konulara girmeleri telkin edildi. Bağdat’ın her tarafında, köşe-bucak, çarşı-pazar, bu yönde tâmimler okundu. Cuma günleri halk hikâyeleri anlatan **kussâs** ve **vâizlerin** câmilerde oturması yasaklandı. Mescidlerdeki ders halkaları da yasaklandı. Cami ve mescid çevrelerinden satıcılar dahî uzaklaştırıldı. Cumâ mescidinde ise halkın kussâs ve vâizlerin etrafında toplanmasının ve camide kussâs ve vâizlerin oturmasının yasak olduğu ilân edildi. Her iki Cumâ câmiinde de [Rusâfe ve Vâsıt] “herhangi bir

¹¹³ Bu yöndeki bir yaklaşım için bk. Habîb Zeyyât, *et-Teşeyyu‘ li Muâ‘viye*, s. 413.

¹¹⁴ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 211.

¹¹⁵ Krş. için bk. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 211-212.

¹¹⁶ Taberî, *Târîh*, VIII, 618.

konuda münâzara yahut cedel amacıyla toplanan insanlardan dokunulmazlığın kalkacağı, emre uymayanların kellesini cellâda kendisinin uzatmış sayılacağı” katiyetle duyuruldu. Ayrıca **“her iki câmide su ikrâm edenlerin ve o sudan içenlerin Muâviye’ye rahmet okumamaları ve onu hayırla yâd etmemeleri”** ihtâr olundu. Sonrasında ise bir rivâyete göre Halîfe Me’mûn’un daha önce hazırlattığı, dîvan arşivindeki lânet metni; başka bir rivâyete göre de Halîfe Mu‘tezid-Billâh tarafından hazırlattırılan çok uzun yeni bir lânet metni ve hutbesinin câmilerde Cuma günü okunması kararlaştırıldı. Ancak Kadı Yûsuf b. Ya‘kûb bu yanlıştan halîfeyi vazgeçirdi. Taberî’de nakledilen, âyet ve hadislerle desteklenen bu uzun **“Ümeyyeoğulları ve Muâviye’ye Lânet Metni”** nin bir kısmı şu şekildedir:

“...Allahım, Ebû Süfyân b. Harb’e, oğlu Muâviye’ye, Yezîd b. Muâviye’ye, Mervân b. Hakem ve oğluna lânet et! Yâ Rabbi, küfrün önderlerini, dalâletin liderlerini, dînin düşmanlarını, Resûl-i Ekrem’e savaş açanları, ahkâmı değiştirip vahyi tebdîl edenleri, haram kılınan kanları dökenleri lânetle! Allahım, senin düşmanlarını dost tutanlardan ve sana isyân edenlere yordakçılık edenlerden sana sığınyoruz. Çünkü Sen kitâbında şöyle buyurmaktasın: ‘Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir toplumun Allah ve Resûlüne savaş açanlara muhabbet beslediğini göremezsin’ [el-Mücâdele 58/22].¹¹⁷

Câhız’ın Sistemleştirdiği Osmâniyye

Müverrih Makdisî **‘Osmânîler’den Osmân’ı Ebû Bekir’e tafdîl edenler vardır**¹¹⁸ dese de, bu hemen hemen hiç vukû bulmamış bir iddiadır. Osmânîliğin en önemli alâmet-i fârikası ilk evrede Hz. Osmân’ın meşrû halîfe olduğu, haksız yere öldürüldüğü ve intikâmının alınması gerektiği düşüncesidir. Daha sonraları ise Ali’nin aşırı yüceltilmesine karşılık, Ebû Bekir ve Ömer’in fazilet sıralamasında ilk iki kişi olduğu, Osmân’ın Ali’ye tafdîli ve hilâfete geçiş sırasının aynı zamanda fazîlet sıralaması olduğunu kabûl düşüncesidir. Nitekim Hz. Osmân hakkında aşırı düşüncelerin ortaya çıkması beklenirken, bu noktada onun kanını dâvâ eden Muâviye hakkında –tepkisel olarak- aşırı görüşler ortaya çıkmıştır.

Böyle bir ortamda Şîiler de, selefleri Ebû Bekir ve Ömer’in şahsında Osmân’a ta’n etmeye başlamışlar; en acımasız saldırıları da Ebû Bekir üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Şîilerce ilk üç halîfenin meşrûiyetinin kabul edilmediği bir dönemde Ebû Osmân Amr b. Bahr **el-Câhız**’ın (ö. 255/869) yeniden ve en etkin hâliyle gündeme getirdiği kavram, eserinin de adı olan **el-Osmâniyye**’dir. İsminden mülhem olarak **Osmâniyye**, bir “Hz. Osmân müdâfaası” değildir. Belki de bu eseri bir “Hz. Ebû Bekir müdâfaası” yahut “Hz. Ebû Bekir tafdîli” olarak görmek daha doğrudur. Hz. Ali’nin üstünlüğü ve imâmeti üzerindeki Râfîzî-İmâmî ısrarın

¹¹⁷ Taberî, *Târîh*, X, 62; Bu lânet metninin tamamı için bk. a. mlf., *a.e.*, X, 54-63.

¹¹⁸ Makdisî, *el-Bed’ ve’t-Târîh* (nşr. Clement Huart), Paris 1916, V, 123-124.

reaksiyonu, ilk üç halifenin imâmetinin meşrûyetini ispat ve müdâfa olarak kendini gösterdi. Bu noktada Câhız aslında, Müslüman çoğunluğun Resûl-i Ekrem'in vefâtından sonra ortaya koyduğu siyâsî tavrı temellendirmekteydi.¹¹⁹ O nedenle eserinin büyük kısmını Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den daha üstün ve fazîletli olduğunu ispata adanmıştır. Câhız bunu yaparken de niyetinin ve maksadının Hz. Ali'yi tezyîf etmek, onun hasletlerini zedelemek olmadığını vurgular.¹²⁰

Eserini Şîî iddialarına cevap üzerine binâ eden Câhız, Şîîlerin ve Osmânîler'in görüşlerini kıyaslayarak konuyu işler. Câhız'a göre Ebû Bekir'in mağarada Resûl-i Ekrem'e yoldaşlık etmesi, Ali'yi yatağına yatırmasından daha muazzam bir yakınlık ve fazilet ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber'le hicrete çıkıp mağarada saklanmak, onun yatağına yatıp beklemekten daha tehlikeli, daha fazla cesâret ve fedâkârlık gerektiren bir iştir. Yatakta yatanın kurtulma ihtimali vardır; bunun tehlikeye bizzat kendi rızâsıyla atılanla kıyası dahî söz konusu olamaz.¹²¹ Ayrıca Resûl-i Ekrem'in Hz. Ebû Bekir dışında "Sıddîk" ismini verdiği başka biri yoktur. Bununla da kalmayıp tüm ümmet, sağlığında ve vefâtından sonra sadece Ebû Bekir için "Halîfetü Rasûlillâh/Allah'ın elçisinin vekîli" terkiibini kullanmıştır.¹²² Bedir'de Resûl-i Ekrem'in savaşı yönettiği yerde Hz. Peygamber'le birlikte kalması, Hudeybiye Antlaşması metninde şahitliğinin Hz. Peygamber tarafından öne alınması, Mekke'nin fethi günü Hz. Peygamber'in sürekli yanında sadece Ebû Bekir'i bulundurması, Hz. Peygamber'in hastalığında, herkesle birlikte Ali'ye de imâmlık yapmış olması, Hz. Peygamber'in nereye defnedileceği tartışılırken, kendisinden aktardığı bir hadisle onun defnedileceği yeri tâyin eden kişi olması ve Hz. Peygamber'in vefâtından sonra tecrübe ve bilgeliğiyle ümmetin birliğini sağlaması Ebû Bekir'in başkasıyla kıyasını imkânsız kılan meziyetleridir. Ayrıca kimse hakkında nâzil olmayan âyetler onun hakkında nâzil olmuştur.¹²³ Câhız, Şîa'nın, Ali'nin üstünlüğü; Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'ın ta'n noktalarında delil addettiği hususları da tek tek zikrederek konuyla ilgili rivâyetleri sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik ve târihî değerlendirmelerle tahlil ederek bunlara cevap verir ve ona göre akl-ı selîm üzere uzlaşan Müslüman çoğunluk olan **Osmâniyye**'nin görüşünü zikreder.¹²⁴ Bu Müslüman çoğunluk yâni **Osmânîler**, ümmetin en fazîletlisi ve imâmete en lâayık olanın Ebû Bekir olduğu görüşündedir. Allah,

¹¹⁹ İlyas Üzüm, "el-Osmâniyye", *DİA*, XXXIII, 481.

¹²⁰ Câhız, *el-Osmâniyye* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1955, s. 48-49.

¹²¹ Câhız, *a.g.e.*, s. 42-43.

¹²² Câhız, *a.g.e.*, s. 123.

¹²³ Câhız, *el-Osmâniyye*, s. 53; 70; 72; 129-130, 164-165; 83-84; 184, 199; 99-115.

¹²⁴ Şîî argümanların tahlil, cevap ve eleştirileri için bk. Câhız, *a.g.e.*, s. 5, 18, 20, 84, 116, 119, 153, 158, 161, 170-172, 180, 182, 225, 238-239, 242-243.

insanlar için ne ismen bir imâm belirlemiş ne de nass ile böyle bir kişi tâyin etmiştir. O [Ebû Bekir], ümmetin ihtiyârıyla başa geçmiştir.¹²⁵

Ebû Bekir'in hilâfetinin sübûtu ve meşrûiyetini ispâtın üzerinde bu kadar durmanın anlamı nedir? Çünkü Râfîzî ve İmâmî görüş Hz. Ali'nin nass ile hilâfete tâyin edildiği düşüncesinde ısrarcı olunca, hilâfete geçiş üslûbunun sıhhatine öncelikle vurgu yapmak ve hilâfetin meşrûiyetini ispât etmek önem kazanmıştır. Hz. Ebû Bekir'in imâmeti tasvip edilince, Hz. Ömer ile Hz. Osmân'ın imâmetlerini tasdîk etmemek güçtür. Nitekim onların meşrûyetlerini ve imâmete geçiş şekillerini reddetmek İmâmîlerle aynı anlayışta birleşmek anlamına gelir.¹²⁶ Câhız'a göre Hz. Peygamber ashâb-ı kirâmdan hiç kimseyi halife olarak tâyin etmemiştir. Ebû Bekir'in hilâfete geçişi ümmetin ittifâkı ve ihtiyârıyla gerçekleşmiştir. Karâbet ve asâbet (kan bağı ve yakınlık) hilâfet için bir dayanak değildir. Bu hususta Şîa'nın iddia ettiği gibi herhangi bir nass cârî olmamıştır.¹²⁷

Câhız şöyle bir soru yöneltmektedir: 'Allah, mâsûm olan peygamberlerin dahî bazı ufak tefek hatâlarından misâller vermişken bir gürûhun [Şîa] sürekli Ömer b. Hattâb ve Osmân'ın hatâlarını gündeme getirip, bunları vurgulaması olacak iş midir? Neticede mâsûm olan sâdece peygamberlerdir. **Ömeriyye** ve **Osmâniyye**, Şîî ve Râfîzîlere bu meyânda cevaplar geliştirmelidir.'¹²⁸ Müellifin bu bağlamda öne çıkardığı bir başka kavram da "**Ömeriyye**" ve "**Ömerî**" kavramıdır. Esasında **Ömeriyye**, **Osmâniyye**'nin aslıdır; menşeidir. Câhız bu konuyu îzâh ederken, aslında nassların nasıl anlaşılması, yorumlanması ve tahlîl edilmesi gerektiğinin de güzel bir dersini verir:

'...Hz. Peygamber'in: 'Ebû Süfyân, halkımın en hayırlısıdır' sözü de bu cümledendir. Biliriz ki Hamza, Abbâs, Ali ve Ca'fer, Ebû Süfyân'dan daha hayırlıdır. Kezâ Resûl-i Ekrem'in: 'Allah'ın halkının en hayırlısı **Ömer b. Hattâb**'dir' sözü... Hâlbuki tüm Müslümanlar ondan başka birinin kendisinden daha hayırlı olduğunda ittifak etmiştir [ki o kişi de Ebû Bekir'dir]. Bu sebeple insanlar ya **Ömerî**'dir; ya **Alevî**. **Alevî, fazîlette Ali'yi herkese takdîm eder; Ömerî ise Ebû Bekir'i herkese takdîm eder.**'¹²⁹

Câhız, Şîa'nın Hz. Ali'nin hilâfetinin nassla sübûtuna delil addettiği rivâyet ve olayları da geniş bir tenkit ve tahlîle tâbi tutar. Şîa, sahih bile olmayan **من كنت مولاه** hadisini suistimâl etmiştir. Bununla kalmayıp, bağlamı çok farklı olan bu metne ilâvelerde bulunmuştur.¹³⁰

¹²⁵ Câhız, *a.g.e.*, s. 3, 277.

¹²⁶ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 211.

¹²⁷ Câhız, *a.g.e.*, s. 189-215 vd.

¹²⁸ Câhız, *a.g.e.*, s. 92.

¹²⁹ Câhız, *a.g.e.*, s. 140.

¹³⁰ Câhız, *a.g.e.*, s. 143-145.

Osmânîler, hem sayıca daha fazla; hem muhaddis ve fakîh sayısı noktasında Şîa'dan üstündürler.¹³¹ Bu noktada Câhız'a bu muhaddis ve fakihler arasında rastlamak da ayrıca şaşırtıcıdır. Nitekim diğer Mu'tezilîler, mezhepdaşları Câhız ile aynı görüşte değillerdir. Esasında **Osmânîlik** itikâdî bir meşrep olmaktan ziyade, öncelikle siyâsî bir meşreptir. İtizâl'in esasları herhangi bir siyâsî görüşe bağlılığı gerektirmediği için bu durum tabii kabul edilmelidir. Nitekim bu bağlamda Câhız'a reddiye yine bir Mu'tezilî'den, **Ebû Ca'fer el-İskâfî**'den gelmiştir.¹³²

Gerçekten de Osmânîler, son tahlilde Hz. Ali'nin Râfizîlerce haksız ve aşırı abartılı bir şekilde yüceltilmesine karşı durmakla ilgilidiler. Onların, Emevîler'in geri dönmesine dâir duyulan bir arzunun tesîri ya da Abbasoğulları veya Hâşimoğulları'na duyulan bir öfke sâikiyle hareket ettiklerini söylemek doğru olmaz. Çünkü Hz. Osmân'ın hilâfetini meşrû gördüğü halde, fazîlet sıralamasında Ali'yi Osmân'a tafdîl edenler yok değildi.¹³³ Fakat sonunda Câhız'ınkine benzer delillerin bir sonucu olarak Müslüman çoğunluk, hilâfete geçiş sırasının aynı zamanda tafdîl sırası olduğunu kabul etti. Belki de insanları **Osmânî** olmaya sevkeden en önemli husûs, ümmetin birliğini sürdürmek ve kamu nizâmının asgarî aksamayla devamını sağlamak amacıyla fiilî (de facto) idârecilerin meşrûiyetini kabullenmek hususundaki kuvvetli temâyüldü.¹³⁴ Zâten bu temâyül, daha sonraları Sünnîliğin temel karakteri hâlini alacak ve **siyâsî anlamda Sünnîliğin nüvesi durumundaki Osmânîlik** kavramı, müstakil fırka niteliği taşımadığı için hicrî IV. yüzyıldan itibaren kullanımdan kalkacaktır.¹³⁵ "**Osmânîyye**" terimi, başlangıçta Hz. Osmân taraftarlarını ve taraftarlığını, Hz. Osmân'ın haksız yere öldürüldüğü ve intikâmının alınması gerektiğini düşünenleri; daha sonraları ise ilk üç halîfeyi meşrû görüp Havâric ile Şîa dışında kalan Müslüman çoğunluğu ifade eden bir anlama kavuşmuştur. Câhız da aslında bu terimle bir bakıma, **Ehl-i Sünnet**'in ya da "cemaat"ın siyâsî temâyülünü kasdetmiş olduğundan amacına ulaşmıştır. Son tahlilde Hz. Ali'nin Hz. Osmân'dan faziletli olduğuna kâil olan bir kişi dahi Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'ın hilâfetlerinin sübût ve sıhhatini kabul ediyorsa o bir Osmânîdir. İlk iki yüzyılda Ehl-i Sünnet'i **siyâseten** (Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali'nin hilâfetlerini meşrû ve sahîh kabul etmek bağlamında) **Osmânî**; (büyük

¹³¹ Câhız, *a.g.e.*, s. 176.

¹³² Câhız, *a.g.e.*, s. 281-343.

¹³³ İbrâhim en-Nehaî bu görüştedir. bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 393; İbn Kuteybe, *el-Maârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1969, s. 624 Ayrıca Ali b. el-Medîni de bu görüştedir. bk. Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-erîb*, V, 311 vd. Sahabeden Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile de Ali'yi Osmân'a takdîm ederdi. bk. İbn Abdülber, *el-İsti'âb* (nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1995, II, 347.

¹³⁴ Watt, *a.g.e.*, s. 210-211.

¹³⁵ İlyas Üzümlü, "Osmânîyye" ve "el-Osmânîyye", *DİA*, XXXIII, 480-482.

günah işleyen kişiyi tekfîr etmemek ve mü'min kabul etmek bağlamında) **itikâden Mürcî** düşünceye müntesip ezici çoğunluk şeklinde tarif edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdülhüseyn Şerefüddin el-Müsevi, *en-Nass ve'l-ictihâd* (nşr. Ebû Müctebâ), Matbaatü Seyyidi's-şühedâ, Kum 1404.
- Bâkır, Abdülhâlik, "Basra", *DİA*, V, 108-111.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. S. D. F. Goitein), V, The Hebrew University, Kudüs 1936.
- *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. Mahmûd el-Ferdûs el-'Azm), I-XXV, Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, Dimaşk 1996-2004.
- *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî), II, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1974.
- *Ensâbü'l-eşrâf*, IV, (nşr. Max Schloessinger), The Hebrew University, Kudüs 1971.
- Bilge, Mustafa L. "Ahsenü't-Tekâsîm", *DİA*, II, 179-180.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinânî el-Leysî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-IV, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1975.
- *el-Osmâniyye* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1955.
- Charles Pellat, "le Culte de Mu'âwiya au III Siècle de l'Hégire", *Studia Islamica*, Paris 1956.
- Çubukçu, Asri, "Mesleme b. Muhalled", *DİA*, XXIX, 319-320.
- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed, *el-Egânî*, (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ ve dgr.), I-XXIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Fazl b. Şâzân en-Nisâbü'rî, *el-İzâh* (nşr. Celâleddin el-Hüseynî el-Ürmevî), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tehrân, Tehrân 1395.
- Habîb Zeyyât, "et-Teşeyyu' li Muâviye fî ahdi'l-Abbâsiyyîn", *el-Meşrik*, Beyrut 1928, XXVI/1.
- Hassân b. Sâbit, Ebû'l-Velîd el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî, *Dîvân*, (nşr. Velîd Arafât), I-II, Dâru Sâdır, Beyrut 1974.
- *Dîvân* (nşr. Seyyid Hanefî Haseneyn), Dâru'l-Maârif, Kahire 1973.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Fikr/Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-IV, Daru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dimaşk* (nşr. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-'Amrevî), Dâru'l-Fikr, I-LXXIV, Beyrut 1995-2001.

İbn Ebû Bekr el-Endelüsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed, *et-Temhîd ve'l-beyân fî makteli's-şehîd Osmân b. 'Affân* (nşr. Kerem Hilmi Ferhât Ahmed), Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, Kahire 2002.

İbn Ebû'l-Izz, Ebû'l-Hasan Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefî ed-Dimaşkî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şua'yb el-Arnâvût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddin Abdülhamîd b. Hibetullah, *Şerhu Nehci'l-Belâga* (nşr. Hüseyin el-A'lemî), I-XX, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1995.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvaz), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İbn Hilâl es-Sekafî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Gârât* (nşr. Abdüzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb), Dâru'l-Edvâ', Beyrut 1987.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (nşr. Abdüllâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Hicr li't-tibâa ve'n-neşr Cîze/Kahire 1997-1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim *el-Maârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Dâru'l-Maârif, Kahire 1969.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-XI, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 2001.

İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kâhire ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali, *el-Hasenü'l-Basrî* (nşr. Hasan es-Sendûbî), Kahire 1931.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fî't-târîh*, (nşr. Carolus Johannes Tornberg), I-XIII, Dâru Beyrût, Beyrut 1992.

İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1996.

Kummî, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî Ebû Halef, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-firak* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Müessese-i Matbûât-ı Atâî, Tahrân 1963.

Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (nşr. M. J. De Goeje), E. J. Brill, Leyden 1906.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh* (nşr. Clement Huart), I-VI, Paris 1916.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürücü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), I-III, Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübra, Kahire 1964.

Minkarî, Ebü'l-Fazl et-Temîmî Nasr b. Müzahim, *Vak'atü Sıffîn* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), el-Müessesetü'l-Arabiyye, Kahire 1981.

Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber el-Ezdî, *el-Kâmil fi'l-edeb*, (nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâlî), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

Nâşî el-Ekber, Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed, *Mesâilü'l-İmâme* (nşr. Josef van Ess), Franz Steiner Verlag, Beyrut 1971.

Necefi, Muhammed Hasan el-Bâkır, *Cevâhiru'l-kelâm fî şerh-i şerâi'i'l-İslâm* (nşr. Abbâs Kuçânî), I-VIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

Nevbahtî, Ebü Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan, *Fıraku's-Şîa* (nşr. Hellmut Ritter), Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931.

Özaydın, Abdülkerim, "Bündârî", *DİA*, VI, 489-490.

Özkuyumcu, Nadir, "Muâviye b. Hudeyc", *DİA*, XXX, 334-335.

Sâlim İbn Zekvân, *Sîretü Sâlim bin Zekvân* (nşr. Patricia Crone – Fritz Zimmermann), Oxford University Press, Oxford 2001.

Seyf b. Ömer, ed-Dabbî el-Esedî, *Kitâbü'r-Ridde ve'l-fütûh ve Kitâbü'l-Cemel ve mesîru 'Â'îşe ve 'Alî*, (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), I-II, Smitskamp Oriental Antiquarium, Leyden 1995.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (nşr. Abdülazîz Muhammed Vekîl), I-III, Müessesetü'l-Halebî, Kahire 1968.

Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebü Osmân Saîd b. Abdülvâhid, *Kitâbü's-Siyer*, I-III, (nşr. Muhammed Hasan), Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrut 2009.

Taberî, Ebü Ca'fer İbn Cerir Muhammed b. Cerîr b. Yezîd *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), I-XI, Dâru'l-Maârif/Dâru Süveydân, Kahire ts.

Üzüm, İlyas, "Osmâniyye", *DİA*, XXXIII, 480-482.

Watt, William Montgomery *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fırlalı) Şa-to, İstanbul 2001.

Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdullah Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. Ferdinand Wüstenfeld), I-XI, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1994.

----- *Islamic Geography* (nşr. Fuat Sezgin), CCX-CCXX, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1994.

----- *Kitâbü İrşâdî'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* I-VII, (nşr. D. S. Margoliouth), Luzac and Company, I-VII, Londra-Leyden 1907-1926.

Zehebî, Ebü Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.

-
- *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, (nşr. şuayb el-Arnavût-Hüseyin el-Esed), I-XXIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1956.